

Вступ до філософії

9 КЛАС

Навчальна програма

УДК 1-101.1:9

ББК 87.1-4

Програма «ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ» для учнів 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів із українською мовою навчання, схвалена для використання Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (протокол №2 від 20.10.2010 року)

Автор:

Степанова Наталія Михайлівна, методист лабораторії суспільно-гуманітарних дисциплін Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, завідувачка Центру громадянської освіти.

Рецензенти:

Широкова Віталіна Віталіївна, доцент кафедри освітнього менеджменту і педагогічних інновацій Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, кандидат філософських наук;

Завалко Тетяна Анатоліївна, методист районного відділу освіти Черкаської районної державної адміністрації, учитель вищої категорії.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
для загальноосвітніх навчальних закладів
ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ

9 клас

/35 годин, 1 година в тиждень/

Технічний редактор Ірина Дробот

© Степанова Н.М.

© Видавництво ЧОПОПП

Видання підготовлено до друку та віддруковано

Редакційно-видавничим відділом ЧОПОПП.

Зам. №935. Тираж 50 пр.

18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

На сучасному етапі формування в Україні громадянського суспільства надзвичайно актуальним є інтерес до загальних проблем суспільного розвитку, осмислення яких має важливе значення для вивчення якісних перетворень сучасного світу, розуміння зв'язків минулого, сучасного і майбутнього в історії людства, явищ реального життя.

У зв'язку з цим важливим завданням української освіти є формування у молодого покоління гуманістичної світоглядної культури. Саме світоглядна культура покликана забезпечити розвиток цілісної особистості, здатної свідомо ставитися як до оточуючого її світу, так і до самої себе, до осмисленого вибору, орієнтованого на загальнолюдські й національні цінності.

У Законі України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Державній програмі „Освіта (Україна XXI століття)” наголошується, що формування світоглядної культури і життєвої позиції особистості повинні бути в центрі діяльності освітніх закладів. Традиційні шкільні предмети гуманітарного циклу, такі як історія, література, правознавство, містять поняття, які стосуються проблем людини і світу. Проте цього недостатньо. Враховуючи багатогранність суспільного життя, його структурність і функціональність, нової значимості набувають питання соціальної і особистої активності, відповідальності, становлення громадянського суспільства.

На наш погляд, вирішенню цих питань сприятиме впровадження у школах України інтегрованого навчального курсу „Вступ до філософії” для учнів 9-х класів.

Зазначений курс, що пропонується для вивчення у 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів, орієнтовано на такі завдання:

- закласти основи системи філософських поглядів і переконань учнів;

- ознайомити учнів з основами філософських уявлень про природу, Людину, суспільство, духовність, культуру, дати початкові знання з соціальної філософії;
- поглибити знання учнів про походження людини, взаємодію людини і природи, людини і суспільства, генезу соціальних спільностей, історію виникнення форм і типів держави та політичну організацію суспільства взагалі;
- формувати навички світоглядної, соціокультурної поведінки, навчати учнів відповідно до етично-моральних норм діяти у життєвих ситуаціях, виконуючи соціальну роль громадянина, члена сім'ї, власника майна, активіста тощо;
- виробляти в школярів вміння аналізувати відносини між людьми, спираючись на такі суспільнозначимі цінності як життя, людяність, толерантність, свобода, довіра, любов.

Програма розрахована на вивчення курсу предмета в 9-му класі загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв та колегіумів протягом 35 годин (1 година на тиждень). Автор виходить із того, що навчальними планами у 9-му класі передбачено вивчення таких предметів як історія України, правознавство (практичний курс), всесвітня історія, громадянська освіта, які оперують досить складними дифеніціями: громадянське суспільство, етнос, народ, нація, партія, лібералізм, радикалізм тощо і для завершального характеру забезпечення необхідного обсягу знань і навичок учнів доцільно ввести курс „Вступ до філософії”.

Велика увага надається внутрішній логіці побудови навчального курсу. Перша тема починається із аналізу поняття *Людина*, з'ясування її природи, суті і форми життєдіяльності. Розкривається суть Природи як Всесвіту і місце Людини у такому трикутнику. Учень вчиться розмірковувати про долю людства й планети, вирізняючи таку категорію як „олюднена природа”, яка характеризує міру втручання людини у природу від найдавніших часів до сьогодення.

У другій темі розглянуто питання матеріального виробництва. З давніх давен люди вступають у відносини не лише з природою – вони не можуть виробляти продуктів, не об'єднуючись певним чином, для спільної діяльності та для спільного обміну цією діяльністю. Ролі виробничих відносин в історичному процесі у наукових дослідженнях виділено особливе місце, тому учням важливо вивчити такі поняття як „продуктивні сили”, „виробництво”, „праця”, „науково-технічна революція”, „прогрес”, використовуючи новітні філософські підходи у трактуванні цих диференцій.

Третя тема присвячена питанням соціально-політичного розвитку суспільства. Учні, враховуючи вже сформовану власну знаннєву базу, розглядають суспільні відносини, людську діяльність, інститут держави, політика як вираз вже існуючих закономірностей і які формують людину у процесі соціалізації.

До курсу включено тему „Духовне життя суспільства”, що орієнтує на розкриття сутності взаємозв'язку таких важливих фундаментальних явищ у житті людини як духовний світ, почуття, свідомість, мораль. Предметне завдання цієї теми полягає в тому, щоб показати молодим людям, що духовність є головним важелем, який скеровує в кінцевому підсумку життєвий шлях особи.

У п'ятій темі „Культура і побут” увага приділена таким поняттям як „культура”, „потреби”, „інтереси”, „цінності” тощо. Важливо, щоб переважали ідеї діалогічних міркувань, що, в свою чергу, сприятиме виробленню в учнів толерантності, прагнення і вміння будувати на розумних, морально-ціннісних засадах свої взаємовідносини у мікроколективі та іншими людьми.

Учитель повинен творчо підходити до пропонованого матеріалу та його розподілу, враховуючи особливості конкретного регіону, учнівського колективу. За необхідності він може об'єднати вивчення матеріалу кількох поурочних тем, перерозподілити послідовність їх розгляду, запропонувати окремі питання для самостійного розгляду тощо.

Програмою передбачено максимальну мінімізацію знань учнів, що відкриває можливості значної активізації пізнавальної діяльності школярів та усуває їх перевантаження.

Під час вивчення курсу слід широко використовувати міжпредметні зв'язки, насамперед із історією, громадянською освітою, а також з економікою та правознавством.

Викладаючи курс „Вступ до філософії”, вчителю необхідно застосовувати різноманітні форми та методи роботи. Рекомендується діяльнісний підхід до навчання, спрямований не лише на засвоєння знань, але й на способи і зразки цього засвоєння, на зразки і способи мислення і діяльності. Для цього пропонуємо чергування міні-лекцій і розповідей, обговорення і аналіз прикладів (ситуацій), робота учнів із словниками та джерелами (письмовими, речовими, відео), повідомлення учнів і співбесіди тощо. Для вироблення навичок аналізу життєвих ситуацій доцільно пропонувати учням вирішення морально-етичних дилем, обговорювати відомі їм із власного життя приклади, із творів літератури та мистецтва.

Програма курсу „Вступ до філософії” зорієнтована на кінцевий результат навчання і дозволяє:

- у певній мірі розвантажити програми окремих навчальних курсів (історія, громадянська освіта);
- звернути увагу вчителя на розвиток пізнавальних можливостей учнів, їх особистісних рис та ключових компетентностей.

ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ

Дата проведення уроку	К-ть год.	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
	1	<p>ВСТУП Завдання і особливості курсу „Вступ до філософії”. Специфіка та суверенність філософського знання. Місце філософії серед інших форм світогляду.</p>	<p>Учень (учениця): Визначає основні завдання курсу „Вступ до філософії”, місце філософії серед інших форм світогляду. Розуміє специфіку філософського знання. Розрізняє різні галузі філософського знання, такі як філософія науки, мистецтва, історії, права тощо. Розуміє та використовує поняття і терміни „філософія”, „мислення”, „філософська проблема”.</p>
	4	<p><u>Тема 1.</u> ЛЮДИНА І ПРИРОДА</p>	
		<p>Природні засади життя людини і суспільства. Природа як довкілля. Природа як Всесвіт. Життя і Космос. Природа – продуктивна сила. Трудовий характер життєдіяльності людини. Людська праця і „праця” тварин. Географічне середовище та його роль у житті людини. Теорія географічного напрямку. Ш.Монтеск’є. Т.Бокль. Демографічний чинник суспільного розвитку народонаселення. Теорія суперечливості суспільного розвитку Т.Р. Мальтуса.</p>	<p>Учень (учениця): Визначає природні засади життя людини і суспільства. Розуміє цілісність об’єктивного світу та роль і місце у ньому людини. Аналізує гіпотези походження життя людини, такі як релігійна, космічна („теорія палеоконтакту”), еволюційна; різноманітні форми людської діяльності, динаміку народонаселення на Землі. Відстежує роль географічного середовища в житті людини та суспільства. Дає оцінку теорії географічного напрямку, суперечливості суспільного розвитку Т.</p>

			<p>Мальтуса.</p> <p>Розуміє та використовує поняття і терміни „природа”, „Всесвіт”, „Космос”, „Земля”, „Людина”, „праця”, „географічні умови”, „народонаселення”, „демографія”, „мальтузіанство”.</p>
	1	<i>Узагальнення</i>	
	6	<u>Тема 2.</u> МАТЕРІАЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО	
		<p>Поняття суспільного виробництва. Матеріальне виробництво – основа існування та розвитку суспільства. Спосіб виробництва матеріальних благ та його структура. Соціальна утопія.</p> <p>Продуктивні сили та виробничі відносини. Людина – суб’єкт виробництва.</p> <p>Проблема власності та організації суспільного виробництва. К. Маркс та Ф. Енгельс. Капіталістична власність.</p> <p>Основні чинники суспільного розвитку (божественний розум, географічне середовище, ріст народонаселення, розвиток пізнання і науки тощо).</p> <p>Наука як соціальний інститут і чинник розвитку матеріального виробництва. Історична взаємодія в системі „наука – техніка – виробництво”.</p>	<p>Учень (учениця):</p> <p>Визначає характер суспільного виробництва, суспільний статус науки і її взаємозв’язок із виробництвом.</p> <p>Називає етапи розвитку матеріального виробництва (аграрне, промислове, інформаційне та ін.); головні елементи способу виробництва (безпосередньо виробництво, розподіл, обмін і споживання).</p> <p>Аналізує основні чинники суспільного розвитку та їх визначальний характер у життєдіяльності кожного соціуму.</p> <p>Характеризує суспільне виробництво як людиноформуючий чинник; Людину як рушійну силу виробництва.</p> <p>Висвітлює історію форм власності, вирізняючи такі головні предмети, як земля, засоби і знаряддя праці, капітал, інформація.</p> <p>Розуміє та використовує поняття і терміни „суспільне виробництво”, „матеріальні блага”, „праця”, „продуктивні сили”, „виробничі відносини”, „засоби й знаряддя праці”, „власність”, „техніка”, „науково-</p>

			технічна революція”.
	1	<i>Узагальнення</i>	
	1	Тематичне оцінювання із тем 1 і 2.	
	6	<u>Тема 3.</u> СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СФЕРА	
		<p>Людина як суб’єкт соціального процесу. Свідомість та діяльність як головні засади становлення особистості.</p> <p>Індивідуальне та соціальне в історії. Характеристика понять „особа в суспільстві” та „суспільство в особі”.</p> <p>Генеza соціальних спільностей: сім’я, рід, плем’я, народність, клас, нація.</p> <p>Поняття класів. Соціально-класова структура індустріального суспільства. Класові відносини, суперечності та конфлікти.</p> <p>Класи та нації. Умови формування нації: територіальні, етнічні, економічні, загальнокультурні, психологічні.</p> <p>Поняття політичної організації суспільства. Сутність та головні ознаки держави, її регулятивні можливості.</p>	<p>Учень (учениця): <i>Характеризує</i> Людину як суб’єкта соціального процесу; загальну лінію генези соціальних спільностей від найдавніших часів до сучасності; особу як суб’єкта соціального розвитку із врахуванням його національної ознаки.</p> <p><i>Називає</i> риси суспільного статусу особистості, враховуючи зміни суспільно-історичного процесу; умови формування націй; головні ознаки держави (публічність влади, права, поділ населення за ознакою території тощо).</p> <p><i>Порівнює</i> державу із іншими суспільними інститутами, головну увагу звернувши на регулятивний механізм функціонування.</p> <p><i>Аналізує</i> діяльність Людини, звертаючи увагу на її якість та спрямованість; структурні підрозділи політичної організації суспільства через інтереси тих соціальних груп, які вони представляють.</p> <p><i>Розрізняє</i> індивідуальний та соціальний виміри соціуму.</p> <p><i>Визначає</i> поняття „класів” через історичні фази розвитку виробництва (класова структура суспільства згідно з формаційним підходом).</p> <p><i>Висвітлює</i> політичну організацію суспільства як</p>

			інтеграцію елементів цілісної системи. Розуміє та використовує поняття і терміни „особа”, „свідомість”, „діяльність”, „доля”, „свобода”, „індивідуальність”, „сім’я”, „рід”, „плем’я”, „народність”, „клас”, „нація”, „політика”, „політична організація суспільства”, „державна”, „політичні партії”, „громадські організації”, „творчі спілки”.
	1	<i>Узагальнення.</i>	
	6	<u>Тема 4.</u> ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА	
		Роль ідей у розвитку суспільства. Духовне життя суспільства та його структура. Співвідношення духовного і тілесного. Духовне і тілесне в людині. Духовний світ людини. Поняття розуму, почуттів та духовних орієнтацій. Історична пам’ять поколінь. Духовне виробництво як виробництво свідомості. Свобода творчості. Багатовимірність структури свідомості. Рівні і форми суспільної свідомості. Суспільна свідомість як соціальна пам’ять народу. Свідомість і праця. Роль праці, спілкування і мови у виникненні свідомості. Феномен довіри у суспільних відносинах. Авторитет і довіра як найвищий рівень взаєморозуміння і поваги.	Учень (учениця): Визначає роль ідей у розвитку суспільства. Називає елементи духовного світу людини. Аналізує багатогранність свідомості як специфічного феномену людської діяльності. Характеризує світ ідей, структуру суспільної свідомості, феномен довіри у суспільних відносинах. Висвітлює всесильність розуму, як здатність до самостійного мислення, проникнення в сутність речей, до усвідомлення життя в його складності і суперечності. Дає оцінку свого місця в житті людей під кутом зору історії, її життєвих уроків. Розуміє та використовує поняття і терміни „ідея”, „мікрокосмос”, „суспільна свідомість”, „історична пам’ять”, „знання”, „розум”, „почуття”, „воля”, „авторитет”, „довіра”, „ідеал”, „совість”, „творчість”.

	1	<i>Узагальнення.</i>	
	4	<u>Тема 5.</u> КУЛЬТУРА І ПОБУТ	
		<p>Поняття культури у філософії. Підсистеми культури як цілісної системи. Культура і діяльність. Людинотворча сутність культури. Соціальні функції культури. Цінності та норми культури. Культура як засіб самореалізації та самотворення особистості. Культура особистості. Українська національна культура в контексті надбань світової цивілізації. Полікультурне суспільство і взаємовплив україно-російської культур.</p>	<p>Учень (учениця): Визначає поняття „культури”, основні джерела її формування. Називає рівні (повсякденний, науковий, філософський) та основні функції культури (пізнавальна, комунікативна, прогностична, ціннісно-орієнтаційна та ін.). Аналізує ідею взаємодання людини і культури. Характеризує культуру як форму, результат, спосіб зв'язку людини з дійсністю, самоствердження людини. Висвітлює історичні реалії взаємодії української культури і світової. Дає оцінку тенденціям взаємовпливу української і культури країн-сусідів (Росія, Туреччина, Польща, Угорщина та ін.). Розуміє та використовує поняття і терміни „культура”, „побут”, „культура матеріальна”, „культура духовна”, „здібності”, „норма”, „цінність”, „символи культури”, „культурні контакти”.</p>
	1	<i>Узагальнення.</i>	
	1	Тематичне оцінювання із тем 3, 4 і 5.	
	1	<i>Підсумкове узагальнення.</i>	

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Авторитет (від лат. *auctoritas* – влада, вплив)

1) одна з основних форм здійснення влади, яка базується на загальному визнанні впливу будь-якої особи, організації, ідеї або норми; загальновизнана довіра, пошана.

2) В українській мові слово авторитет має зовсім інше значення, ніж англійське *authority* – влада. Поняття авторитету пов'язане з поняттям віри. Думки, оцінки, рішення авторитетного суб'єкта не викликають заперечень і сприймаються як істина.

Блага – засоби задоволення людських потреб.

Блага розділяються:

- а) за натуральними характеристиками – на продукти і послуги;
- б) за ступенем віддаленості від кінцевого споживання – на споживчі блага і ресурси;
- в) за тривалістю використання – на короткочасні і довготривалі;
- г) за характером споживання – на приватні і суспільні.
- г) за природою – на матеріальні і духовні.

Виробництво – процес створення матеріальних і духовних благ необхідних для існування і розвитку людини. Створюючи певні блага люди вступають у зв'язки і взаємодію – виробничі відносини. Тому виробництво є завжди суспільним.

Це відтворення власного і суспільного життя, яке здійснюється шляхом створення необхідних продуктів у вигляді матеріальних засобів виробництва і предметів споживання, нових форм суспільних відносин, духовних продуктів та інформації, нових індивідів та їх суспільних якостей.

Власність – 1) належність речей (майна) кому-небудь із правом розпорядження.

2) За *К. Марксом* це економічна категорія, що виражає відносини між людьми з приводу конкретних речей, насамперед засобів виробництва.

2) За *Гегелем*, речі перебувають під владою певних осіб, перетворюючись при цьому у сферу прояву людської волі й становлять об'єкт їхнього володіння, їхнє майно, а люди є власниками. Тут установлюється вольове ставлення людини до речей, причому вона використовує річ за власним бажанням. У цьому плані власність означає ставлення індивідуума до своїх речей або поширення своєї волі на зовнішні предмети.

Воля – 1) одна із функцій людської психіки, яка виступає як бажання і здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи внутрішні і зовнішні перешкоди.

2) Синонім слова свобода.

3) Бажання, хотіння, вимога, наказ.

Всесвіт – 1) сукупність усіх форм матерії як єдине ціле, уся система світобудови.

2) Земна куля з усім, що на ній є.

3) Уся система світобудови, піднебесна, світ Божий, земля і небо, Галактика, космос.

Гідність – особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, в якому визнається її безумовна цінність.

Демографія (від гр. δῆμος – народ та лат. grapho – письмо, описання) – наука, що вивчає склад і рух населення та закономірності його розвитку.

Держава – це 1) сукупність людей, території, на якій вони проживають, та суверенної у межах даної території влади.

2) Організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує і організовує за допомогою правових норм спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян.

Добро – найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом, воно стає самоцінним, а не служить засобом для досягнення інших цілей; уявлення про добро перебуває в органічному взаємозв'язку з ідеалом суспільства і особистості.

Довіра – морально-практичне ставлення індивіда до партнера у спілкуванні, яке ґрунтується на вірі в його чесність і щирість.

Здібності – обдарування, талант, природній хист до чогось; дотепність, здатність.

Знання – 1) особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання (процесу відтворення дійсності), яка характеризується усвідомленням їх істинності.

2) Форма існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності людини. Виділяють різні види знання: наукове, повсякденне (здоровий глузд), інтуїтивне, релігійне та інші. Повсякденне знання служить основою орієнтації людини в навколишньому світі, основою її повсякденної поведінки і передбачення, але звичайно містить помилки і протиріччя. Науковому знанню властиві логічна обґрунтованість, доведеність, відтворення результатів, прагнення до усунення помилок і подолання суперечок.

3) *І.Кант*: «У наш час накопичилась величезна кількість знань, гідних вивчення. Скоро наші здібності будуть надто слабкими, а життя надто коротким, щоб засвоїти хоча б одну найкориснішу частину цих знань». С.

Джонсон: «Знання буває двох видів. Ми або знаємо предмет самі, або знаємо, де можна знайти про нього відомості».

Ідеал (від грец. ἰδέα – першообраз, ідеал)

1) вища цінність; якнайкращий, завершений стан того або іншого явища; зразок особистих якостей, здібностей.

2) Вища норма етичної особи; вищий ступінь етичного уявлення про благо і належність; досконалість у відносинах між людьми; найбільш довершений пристрій суспільства.

Конформізм (від лат. conformis – подібний, відповідний) – пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів поведінки, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

Культура – (від латинського cultura – обробіток, виховання, освіту, розвиток, шанування)

1) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії.

2) це рівень розумового та морального розвитку індивіда.

3) За *Й.Г. Гердером* культура є наслідком здатності людини до творчої і розумової діяльності, яка знаходить вираз у мові, науці, ремеслі, мистецтві, державі, релігії, сім'ї. Він вперше визначив культуру як необхідну і невід'ємну реальність людського суспільства, стверджуючи, що некультурних народів взагалі не існує.

Людина – 1) природно-соціальна істота, якісно особливий ступінь живих організмів на Землі, здатних до свідомої саморегуляції, завдячуючи чому вона постає як суб'єкт суспільно-історичної діяльності й культури.

2) особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей.

Мальтузіанство (malthusianism) – теорія, створена наприкінці XVIII століття англійським священиком Томасом Мальтусом, що пояснює становище населення перш за все природним законом народонаселення, в якому йдеться про те, що населення має тенденцію зростати в геометричній прогресії, тоді як засоби існування можуть збільшуватися тільки в арифметичній прогресії. На думку мальтузіанців, війна – це необхідний спосіб природного відбору сильніших та здоровіших людей.

Мислення – (від грецького «νοῦς» – розум)

1) особлива ідеальна діяльність людини, яка виникає, формується, розвивається в суспільстві, коли людина перебуває у певному соціокультурному середовищі і вступає в багатогранні відносини з природним і соціальним світом, що її оточує.

2) За *Аристотелем*: мислення є частиною душі, іншою її частиною є відчуття. Мислення є діяльністю, яка спрямована на пізнання, осягання родів суцього. Досліджуючи мислення, Аристотель створив логіку – науку про мислення, сформулював закони та його форми. *Георг Гегель* визначає мислення як діяльність суб'єкта, яка спрямована на пізнання світу в формі понять (категорій). Вищою формою пізнання є наука (філософія), яка пізнає Абсолютний дух. Мислення є пізнанням в поняттях (категоріях) Абсолютного духа, внаслідок чого формується всезагальне знання.

Мораль (від лат. *moralis* – моральний, від *mos* (*moris*) – звичай, воля, закон, властивість) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Народність – це форма спільноти людей, яка історично виникає за родоплемінною спільністю і формується на певній території при натурально-господарчій діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

Норма – 1) звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан, правило, стандарт.

2) Зразок поведінки людей у суспільстві; загальноприйняте правило у мові, літературі.

Редукціонізм (від лат. *reductio* – повернення, відновлення) – зведення вищого (моральних стосунків між людьми) до нижчого (поведінки тварин).

Розум (від грец. *vous* – розум) – 1) філософське поняття, яке виражає здатність мислити: аналізувати й робити висновки. Вища форма творчої інтелектуальної діяльності, що полягає в усвідомленому оперуванні поняттями і опирається на розкриття їхньої природи і змісту.

У повсякденному сприйнятті «розумна істота» – це істота, що сприймає інформацію, мислить, навчається, володіє бажаннями й емоціями, що робить вільний вибір й демонструє доцільну поведінку. Загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань кого-небудь.

2) За *Піфагором* душа людини поділяється на три частини: розум (ум), розсудок і пристрасть.

Пам'ять – психічний процес, який полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду, що дає можливість його повторного застосування в життєдіяльності людини.

Плем'я – це історична форма спільноти людей, що ґрунтується на родових відносинах та суспільному поділі праці, які визначають розрізненість племен за територією, мовою, культурою, організацією життєдіяльності.

Політика (від грец. πολιτική – державні і суспільні справи) – 1) цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади, як знаряддя регулювання і формування цих стосунків.

2) Визначена частина, програма або напрямок такої діяльності, сукупність засобів (інструментів) та методів (технік) для реалізації певних інтересів задля досягнення визначених (суб'єктом політичного процесу) цілей в певному соціальному середовищі.

3) Процес прийняття рішень, а також поведінку в суспільно-державних установах.

4) За *Фомаю Аквінським* політика – це вияв волі і дії Бога. *Джон Локк*, *Шарль Луї де Монтеск'є* визначали політику як стосунки з утвердження людської свободи за рахунок права, розуму, моралі. Американський соціолог *Толкотт Парсонс* переконаний, що «політика являє собою сукупність способів організації визначених елементів тотальної системи відповідно до однієї з її фундаментальних функцій, а саме: ефективної дії для досягнення спільних цілей».

Почуття - (від фр. emotion – хвилювання, збудження)

1) загальний стан свідомості з-за більш чи менш складного поєднання різного роду відчуттів; почуттєвий досвід.

2) Емоційний аспект розумового життя та його виявлень на відміну від інтелектуального, вольового, чи діяльного аспектів; правильне або хибне усвідомлення людиною свого значення, ролі в суспільстві.

3) Емоції, викликані певними душевними переживаннями; любов, кохання, захоплення.

Праця – це 1) цілеспрямована діяльність людей щодо створення матеріальних та духовних благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда і суспільства в цілому.

2) Це цілеспрямована діяльність людини, яка спрямована на видозміну та пристосування предметів природи для задоволення своїх потреб.

3) Це діяльність людини щодо створення життєвих благ, при цьому вона спрямована на оточуючу природу і має осмислений цілеспрямований характер.

Природа – (від лат. nat, natūra – народжувати, породжувати) – багатозначний термін, що в залежності від контексту, може означати:

1) органічний і неорганічний матеріальний світ, *Всесвіт*, у всій сукупності і зв'язках його форм, що є об'єктом людської діяльності і пізнання, основний об'єкт вивчення науки, включно з тим, що створене діяльністю людини. Природу в цьому розумінні прихильники пантеїзму ототожнюють із Богом.

- 2) все те, що не створене людською діяльністю. В цьому розумінні природне протиставляється штучному, як наприклад природний шовк – штучний шовк.
- 3) природа в розумінні буденної мови – сукупність природних умов існування людства, тобто земне оточення, в якому живе людина за винятком створеного нею: ліси, поля, гори й степи, флора й фауна. Саме в такому розумінні слово природа входить у словосполучення дика природа, незаймана природа, первісна природа.

Виходячи з ідеї природної цілісності світу, український вчений О.М.Костенко запропонував наступне визначення поняття «природа» – це сутність, яка породжує усе суще і дає йому закони. З цього він приходить до висновку, що існують три «природи» (так звана «теорія трьох природ»): 1) фізична природа; 2) біологічна природа; 3) соціальна природа. Усі вони знаходяться у генетичному зв'язку між собою, але кожна існує за своїми законами. З цього випливає, що «основним питанням світогляду» є наступне питання: «Яка роль волі і свідомості людей у світі, що існує за законами природи?» І відповідь на нього пропонується така: «Воля і свідомість людей існують для того, щоб відкривати закони фізичної, біологічної і соціальної природи і пристосовувати своє життя до них». У цьому основа прогресу людства.

Свідомість – це вища форма відображення дійсності, властива лише людям і пов'язана з їх психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбачування результатів останньої.

Специфічними виявами свідомості є *мислення* як опосередкована, теоретична свідомість, що не може спрямовуватися на саму себе; *розум* як теоретична свідомість, що тотожна законам і формам об'єктивного світу; *розсудок* як форма логічного міркування; *здоровий глузд* як життєво-практичне міркування.

Совість (сумління) – вияв моральної самосвідомості особистості, її здатність здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати оцінку своїх вчинків.

Софізм (від грец. *sophisma* – судження, придумане хитро, розумно) – міркування, що здається правильним, проте в ньому навмисно допущена логічна помилка для надання видимості істинності хибному твердженню.

Справедливість – загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права.

Техніка (від грец. мистецтво, майстерність уміння) –

1) форма перетворювальної людської діяльності, що історично розвивається і здійснюється відповідно до тієї чи іншої раціональної схеми з метою задоволення потреб людини, посилення її здібностей, визволення від влади чужих їй сил природи та суспільства.

2) Сукупність засобів, створених людством для обслуговування своїх потреб.

Філософія – (від грецького «phileo» – люблю і «sophia» – мудрість, дослівно «любов до мудрості»)

1) особлива форма пізнання світу, що вивчає найбільш загальні суттєві характеристики і фундаментальні принципи реальності і пізнання, буття людини, відносин людини і світу.

2) Форма людського мислення, теоретична форма світогляду.

3) За *Платоном*: філософія – це пізнання сушого; за *Аристотелем* – це дослідження причин і принципів речей; за *Епікуром* – це шлях для досягнення щастя шляхом розуму.

Цінність – 1) те, що має певну матеріальну чи духовну вартість; важливість, значущість чого-небудь.

2) соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо.

Цінності моральні – безпосередньо значимі для людини універсальні зразки, вимоги, ідеали моралі, які мають самостійний статус, схвалюються суспільною думкою, знаходять втілення в праві, релігії, мистецтві, філософії.

Честь – 1) етична категорія, яка розкриває історичні форми відношення людини до неї самої і відношення до неї з боку суспільства.

2) За *Аристотелем* це нагорода, що присуджується за чесноти. *Мандевіль* підкреслював тісний зв'язок поняття честі із репутацією, тобто загальною думкою, що складається в суспільстві щодо морального обличчя певної особи або колективу. *Шопенгауер* визначав «честь – як зовнішню совість, а совість – внутрішню честь».

Щастя – стан найвищого внутрішнього вдоволення людини умовами свого буття, повнотою і осмисленістю життя, реалізацією свого людського призначення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Для учнів

1. Аристотель. Політика. – К.: Основи, 2005. – 239 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Т.1. Стародавня Греція. – К.: Наші книги, 2007. – 656 с.
3. Від витоків до середини ХІХ століття : короткий довідник з історії філософії / за ред. Т.Пікашової та В.Чуйка. – К., 1997. – 149 с.
4. Історія української філософії / Русин М. Ю. , Огородник І. В. – К.: Академвидав, 2008. – 624 с.
5. Кипфер Барбара Энн. 8789 слов мудрости. – М.: Издательская группа "АСТ", 2010. – 636 с.
6. Кунцман П., Буркард Ф. П., Відман Ф. Філософія. – К.: Знання – Прес, 2002. – 270 с., іл.
7. OXFORD. Велика енциклопедія школяра. – К.: Перо, 2009. – 664 с.
8. Платон. Держава. – К.: Основи, 2005. – 355 с.
9. Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія. – К.: Основи, 2005. – 603 с.
10. Спіноза Бенедикт. Теологічно-політичний трактат. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 237 с.
11. Українська міфологія. Легенди, перекази / Упр. Л.Т. Коврига. – К.: Белкар-книга, 2009. – 144 с.

Для викладачів

1. Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування / Т.Г.Аболіна, А.М.Єрмоленко, О.О.Кисельова, В. А. Малахів. – К.: Стилос, 1997. – 243 с.
2. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
3. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В.І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2006. – 1200 с.

4. Кавалеров А.В. Ціннісні орієнтації та їх класифікація / А.В.Кавалеров // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2000. – № 1. – С. 33 – 36.
5. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
6. Новий тлумачний словник української мови. – К.: Аконіт, 2001. – В 3-х т.
7. Петрушенко В.Л. Тлумачний словник основних філософських термінів. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2009. – 264 с.
8. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И.Пригожин, И.Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
9. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2008. – 592 с.
10. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія / За заг. ред. Андрущенко В.П., Губерського Л.В., Михальченка М.І. – К.: Генеза, 2006. – 656 с.
11. Філософія / За заг. ред. Горлача М.І., Кременя В.Г., Рибалка В.К. – Харків: Консум, 2001. – 672 с.
12. Філософія / За заг. ред. Губерського Л.В., Надольного І.Ф., Андрущенко В.П. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.
13. Філософський енциклопедичний словник / Під заг. ред. В.І.Шинкарука – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
14. Філософський словник. Людина і світ. / Хамітов Н., Крилова С. – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. – 264 с.
15. Франкл В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

Корисні сайти:

<http://daviscountydaycare.com/flosofya-kolo-problem-rol-v-susplstv/3-rol-znachennya-flosof-osnovn-funkcz.html> – філософський портал

<http://www.slovnyk.net/about/> – універсальний тлумачний словник